

BÁNKI ÉVA

Beszélgetés Mohai V. Lajossal a magyar irodalom vidék-fogalmáról

Mohai V. Lajos költő, író, 20. századi irodalommal foglalkozó irodalomtörténész régóta foglalkozik Kosztolányi Dezső vidék-képével. A Sárszegi-regények és környezetük című tanulmánykötetben (Savaria University Press, 2010) Kosztolányi mitikus kisvárosát, Sárszeget és ezen keresztül az Osztrák–Magyar Monarchia emlékezetét térképezi fel. A Kosztolányi-féle kisváros, a Pacsirta és az Aranysárkány helyszíne egy avított életforma temetője, de emellett – meghökkentő módon – a modern eldönthetetlenség, elidegenedettség laboratóriuma is. Az avittas, monarchiás díszletek között is a modernség egzisztenciális dilemmáival találkozunk („Sárszegen éppúgy, mint Budapesten, Párizsban és New Yorkban”, mondja Kosztolányi). Mohai V. egyik másik Kosztolányi-kötetét (A vidék mélységes mítosza. Fejezetek egy Kosztolányi-monográfiából, Savaria University Press, 2016) olvasva pedig meghökkenve tapasztaljuk, hogy milyen varázslatosan vegyül össze a gondos filológus, a felvértezett Kosztolányi-kutató és a saját „vidékéről”, a II. világháború utáni Nagykanizsáról regényeket író művész nézőpontja. Néha nem is tudjuk, hol is kirándulunk, kinek a vidékén járunk, Szabadkán, Sárszegen vagy Nagykanizsán. Mert Mohai V. Lajosnak a vidék „mélységes mítoszáról” szóló tanulmányai nemcsak a Kosztolányi-életművet, hanem a belőle is táplálkozó Mohai-prózát is értelmezik.

► Az egyik legjobb, legolvasottabb, leginkább meghatározó tanulmánykötetedet Kosztolányi vidék-felfogásáról írtad. Miben különbözik Kosztolányi vidék-fogalma a népi írókétól?

► M. V. L.: Kosztolányi a kettős Monarchia emlékezetének tükrében jeleníti meg – szinte teljes alkotói gyakorlatában – az őt származtató vidéket és azt a kisvárosi létet, társadalmi teret, amelybe beleszületett, és amelynek később éles szemű megfigyelője lett. Kosztolányi először is a kettős Monarchia szülőltje. Olyannyira először, hogy ez mindent eldönt nála. Prózai művei nagyobb részének tanúsága szerint a kisváros írója, de nemcsak a kisvárosé, nemcsak az „otthon maradóké”, hanem egy folytatás nélküli világ is. A húszas évek Kosztolányija a sárszegi regényekben a saját, kora gyermekkorától körvonalazódó Szabadka-élményét a Monarchia kulisszáira vetíti. Sárszeg hiába a „kis pont”, nem magányos sziget a felbomló Monarchia térképen. Kosztolányi kor- és pályatársai rokon felfogással írtak a vidékről. Egyébként Szabadka, a Bácska központja nem is volt olyan kicsinyke pont („kicsinyke ponttá” csak Sárszegként válik), hiszen az akkori Magyarország egyik legnagyobb települése, több, egymással békében élő nemzetiséggel – mások mellett magyarokkal, szerbekkel, németekkel. Összetett, mozgalmas világ, a belvárosi, módos-polgári Kosztolányi-háztól a szélesen elterülő, nyomott levegőjű alföldi parasztportáig, tanyavilágig. Csakhogy mindezzel együtt, és ez a lényeg, a vidék volt, szemben a századfordulón meglendülő és világvárossá fölcseperedő Budapesttel, amelynek az erős szívóhatása a legizgalmasabb kultúrtörténeti jelenségek egyike a kettős Monarchia térképén: Budapest, a főváros az *Ígéret földje* volt, gondoljunk csak a Pacsirta költő szereplőjére, Íjas Miklóstra. Nem véletlen tehát, hogy az elbeszélő csak Íjas Miklóst, a nagyvárosba vágyakozó költő jellemét ruházza föl értékesebb vonásokkal, mélyebb lelki tulajdonságokkal a regényben, akiről épp ezért elhiszi az olvasó, hogy „szája vonaglott az undortól”.

Még egyszer aláhúznám: Szabadka „kicsinyke ponttá” csak Sárszegként válik. A kisvárosi lét által kialakított és konzervált magatartásformák, valamint az emberi élet nézőpontjából fontos képzetkörok elemzése természetesen a sárszegi regényekben történik meg a maga művészi teljességükben.

Ez a vidék-fölfogás – magyarázni is fölösleges — gyökeresen más, mint a népi íróké, akik igen tisztességes módon, nagy szociológiai indulatokkal tárták a világ elé a szegényparaszság, a zselérség sorsát és kilátástalan helyzetét egy feudálkapitalista csapdában vergődő Magyarországon.

► Sárszegben hogy ismerhetünk rá Szabadkára?

► Ehhez a válaszhoz egy pillanatra pillantsunk rá az *Esti Kornél*-történetekre: az írói alteregó utazásai során olyan tapasztalatokra tesz szert, amelyek nem mindig támasztják alá a magyar vidéki élet

alacsonyrendűségét. Az *Esti Kornél*ban Kosztolányi többször ütközteti a nagyvilággal a peremvidékit, élet véve a kritikátlan külföldbarát, de még inkább a hazai vidékies állapotokat csak lenéző és megbélyegző fölfogásnak. A vidékiesség, a peremvidéki szemlélet, a provincializmus az *Esti Kornél*-ban is jelen van, de nem mint a nagyvárosiasság (világvárosiasság) szimpla ellenpólusa, hanem mint a lét egyetemes tapasztalata és alaposan szemügyre vett láttelele. De vajon hogyan szűrődik át a bethleni konszolidáció tapasztalatán, valamint a közvetlenül azt megelőző évek zilált történelmi mozgásain keresztül a Monarchia „időtlenységének” életérzése? – ez a kérdés is foglalkoztatja a húszas évek nagy alkotói periódusában az író, mindenekelőtt a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* című regényekben. Még az *Esti Kornél* művészi hatásának is ez az egyik sarkköve. Posztmonarchiás vonás benne az erősen jelen lévő vidékiesség. A vidékiesség mint negatív, értékhiányos állapot, létforma, életminőség talán csak a sárszegi regényekben kap nagyobb hangsúlyt, bár ezekben sem ítélt végérvényesen, mivel Kosztolányi iróniával ötvözi mondanivalóját.

A művészi küldetésre már pályája első szakaszában is sokat adó és sokszor rámutató Kosztolányi Dezsőnek van egy hírlapi tárcája 1910-ből, az *Alföldi por*, amelyben „az új bácskai regényt” kéri számon. Az életmű későbbi fejleményei „gondoskodnak” arról, hogy ezt az írást komoly jelentéssel ruházzuk föl: sárszegi regényeivel és elbeszéléseivel Kosztolányi majd „felel” a szöveg „követeléseire”. Persze, fiatalságának hősiés én-kultuszától sem esik távol őt meglátni abban a szerepben, amit cikkének végén az elképzelt regényírónak (tehát önmagának) szán:

„Most szinte átélem az új bácskai regényt. A címet már megadtam hozzá. Az alföldi por. A gombhoz csak a kabátot kell felvarrni. Nem értem meg, hogy az alföldi por, mely már annyi embert züllesztett le az iszákosság rothadt pocsolyájába, és még többet tesz kehecské, rövidlátóvá és vidékiessé, miért ne faraghatna egy erős fejű és erős szívű emberből művészt, író, igen-igen nagy regényírót?”

Az *Alföldi por* tehát meglehetősen korán jelzi Kosztolányinak azt az irodalmi szándékát, hogy szűkebb háterszágának pusztuló világáról művészi láttelelet maradjon fenn. Bácska, Szabadka szóra bírta a saját költő-születését – ez igen mélyeszántó döntés volt, amelyhez óriási energiákat mozgató meg. Az is szinte az írói pálya startjánál fölfedezhetővé vált, hogy a vidéki élet ábrázolása (nem mindig szigorral) jellegzetes tartományává válik majd a Kosztolányi-műnek. Ezzel – filológiaiilag is alátámasztható – magyarázatot is adhatunk arra, hogy mit jelentett számára a Sárszeg(Szabadka)-tematika: magától értetődő művészi inspirációt, olyan erőset, hogy ennek maradéktalan és végső kifejtéséhez még a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* remekműve sem lehetett számára elegendő. Bácska földereng később is a műveiben, például az *Esti Kornél* tizedik fejezetében a történet színhelye. (Melyben egy bácskai aranyparaszt leánya, Zsuzsika beugrik a kútba, és férjhez megy.)

► **Babits is, Krúdy is a hanyatlás fészkeinek látta a vidéket. Miért? Mintha nem ez lenne a korszak történéseinek véleménye.**

✓ Ezt a kérdést is nagyobb összefüggésben érdemes szemügyre venni. Először is a történészek véleményét tiszteletben tartom, más nézőpont, más megközelítés és időbeli távlat az övék. Az eszköztáruk és az észjárásuk is más; ezzel tehát nem foglalkozom most.

Vajon Kosztolányinál teljes egészében a „hanyatlás fészke” a vidék? Nem, vagy nem úgy, ahogy Babitsnál történt a *Halálfi* regénykonstrukciójában (már ez a cím, a *halálfi* kifejezés és elárul mindent az írói szemléletből és hozzáállásból), és korántsem úgy, mit Krúdynál. Krúdy teljesen külön képlet a vidék- és kisváros-ábrázolásban; ő a történelmi Magyarország széthullását mintegy Ady módjára, a *halottak élén*, a magyar vidék pusztulásában, irodalmi élőhalottként élte meg 1920 után. Krúdy nehezen körülhatárolható világát eredendően a búcsúzás lírai elégiája lengi be

Krúdynál, szerintem, ez a készülődés a lényeg. Krúdy Gyula emblematisan is a Ferenc József-i kor írója. Krúdy rövid történeteinek hangneme, elbeszélői modora, bizonytalan nosztalgiákkal színezett (és gyakorta nosztalgiákhoz odaláncolt) alakjai a századforduló különös és némi képp *megkésett* írójának mutatják. A szörnyű háború, a kettős forradalom és Trianon azonban maradandó változást hoz szemléletében, és elfekélyesülő nyomot benne; a Monarchia végórja fölötti veszteség azonban alkalmat nyújt neki, hogy átvilágítsa korábbi, még inkább gyanútlan, mint keserű magatartását, szemléletét a „századfordulós” érzésvilággal szemben.

Nehéz felelni tehát arra, hogy ezeknek a nagy íróknak a vidékébrázolását vajon a „hanyatlás fészkeinek” bemutatásaként tekintse-e az irodalomtörténet; pusztán annak semmiképpen, még Babitsnál sem; a származtató szülőföld és ez a *vidék* mindvégig csábítja Kosztolányit és Krúdyt –

a személyes „életanyag” tartalmazásával. Megjegyzem, hogy Babits is számtalanszor él ezzel a „csábítással”, csakhogy ő más pozícióból, például a *Keresztül kasul az életemben* (1939) vagy az egy évvel korábbi *Szekszárdi kadarka* című írásában. Balassa Péter egyik Babitsról írott esszéjében – épp az önéletrajzi írásokról szólva – a gyermekkori tárgy, hely és idő elvesztésének világképalkotó motívumára hívja föl a figyelmet – de már nem csak Babits egyéni, alkotói horizontján. Babits megnövekedett irodalmi és kulturális súlya a harmincas években mást követelt meg, és ő ennek igyekezett is eleget tenni. De ez az aspektus messzire vezetne az eredeti kérdéstől.

▼ **Hol él Csáth Géza varázslója? Bécsben, Prágában, Budapesten? Vagy egy félreeső, kisvárosi utcában?**

✔ Ha egy mondattal kellene válaszolnom, akkor azt mondanám, hogy Csáth varázslója mindenütt ott van, ahol fölcsillan a magyar prózairodalomban a *szecesszió köde*. Csáthnál ez egyértelműen a *romlás virágait* jelenti, ellentétben például a század első évtizedében számottevő, mára viszont feledésbe merült novellista világával, Szini Gyuláéval, aki a morbiditás ábrázolása helyett csipkemin-tás (gyerek)szobák apró eseményeit párolta prózává. Egyik karakterisztikus elbeszélésének a címe: *A rózsaszínű hó*. Ő a főváros szülötte, és a kettős Monarchia összetett, szétáradó és a belső ellentmondásokat halálos változatokkal reprezentáló élményvilága nem hatott rá. Ahhoz, úgy látszik, a perifériákról kellett érkeznie az írónak, a centrumoktól távolról.

Nem így Csáthra. Vele kapcsolatban számomra minduntalan fölmerül az a tény – a tény összes mentális, világnézeti és világmépi vonatkozásával –, hogy Magyarország akkor a Monarchia része volt a bizonytalanságaival, a kiegyensúlyozatlanságával, amit a vidéki élet inkább a felszínre hozott, mint a három nagy centrumé: Bécsé, Prágáé, Budapesté, de még Zágráb is ide vonható e tekintetben. Tehát nem elég, hogy Csáth unokatestvéréhez, Kosztolányihoz hasonlóan egy fáradás jeleit mutató birodalom szülöttje, de még a vidék monarchikus kisvilágáé is.

Nem szabad kihagyni a számításból, hogy Csáth visszament a Bácskába, elmenekült Budapest-ről, visszatért oda, ahonnan az irodalomba érkezett. A palicsi fürdőorvosi léte végletesen példázza a romlás virágai-életérzést nála. Továbbá azt se feledjük, amit épp Kosztolányi el nem készült, *Mostoha* című kéziratának töredékeiből tudunk, hogy minden, ami Csáth, így a varázsló kertje is egy félreeső, kisvárosi utcában van. Az is kihámozható a részletekből, hogy a szereplők, az *Anyagyilkosságból* ismert Wittmann fiúk ebből a „Csáthból” vannak. Felesége szerint is Kosztolányi Csáth emlékével viaskodik, amikor a *Mostoha* vázlatait, töredékeit papírra veti – és a kézirat azért maradt, maradhatott torzó, mert ezzel a szörnyű végzettel, amit az unokaöccsére és Csáth Géza íróra mért az élet, ő sem tudott írójilag megbirkózni. Ennek a tragédiának, családirtással befejeződött végzetdrámának a súlya ott lebegett Kosztolányi fölött élete végéig. Vagyis a kérdésre a válasz: igen.

▼ **Hamvas *Karneválját* ritkán elemzik Monarchia-regényként. Pedig teljes joggal tehetnénk. Hamvas vidék-felfogása talán nem is áll annyira távol Csáthétól. A bomló kisvilágból, a kisváros örületéből származnak majd a 20. század rettenetes katasztrófái. Csáth is, Hamvas is démoni erőt tulajdonít a kisvárosnak. Ez a vonal a magyar irodalomban megszakad. De az amerikai művészfilmekben és az amerikai popkultúrában ez ma is nagyon eleven.**

✔ Igazad van, éles szeme van Spiró Györgynek: a 20. század első nagy „örületének” a csíráját a Monarchia kisvárosai és a kisvilágok démonai hordozták. Megjegyzem: ez tanulmányok hosszú sorát igényelné, ez a munka még messze nincs elvégezve. Hogy ez a prózavonal megszakad-e? Igen, a későbbi írók már nem látnak vészjósló sugallatokat a vidékben és a kisvárosban, de itt azért érdemes egy-két szóra Mészöly Miklós kései „mesélő” prózájánál megállni, amely a nyolcvanas–kilencvenes években a jókais-krúdys epikai tradíció több elemének visszavételében talált céljára és eszközüre. Nála csapódott le s talán összegződött az a mitologikus, katasztrófikus, apokaliptikus látomás-szerkezet, történet szemlélet, amelyből a térség egészére, archiváltan tovább élő historikumára epikai perspektíva nyílhat. Vagyis: az utolsók egyike Mészöly Miklós, ki a posztmonarchiás magyar vidék koloritját őrzi, s belső átéléssel veszi tudomásul szétmállását, lassú pusztulását. Ő egy sajátos hangulatú és perspektívájú, áradó pannon tájköltészetet állít elénk Szekszárd, régi nevén Alisca visszaidézésével, ahol évszázadokon és nemzedékeken átfolyik a történelem; család-történet ez. Mészöly termékenyítő hatását látni a felvidéki Grendel Lajos prózájában, aki saját környezetének kisvilágát ábrázolja. Grendel témája a szlovákiai magyarság önvizsgálata. E közösség ennek az önvizsgálatnak a terhét róttá írójára. A korai regényekben megformált szuverén kisközösségek – értelemszerűen felvidéki kisvárosok családi kisvilágáról van szó, többségében magyar

vagy színmagyar kisvárosok művészileg újraalkotott kisközösségi történelméről – magukon viselték a kultúra szakadása folytán elszenvedett kárt. A tét kockázatát és arányait az mutatja, hogy Grendel egy létében veszélyeztetett közösség krónikása. Tehát ő Mészöly Miklós életművében saját szellemi beállítódásának megfelelő mintát talált, ugyanis éppúgy a kisközösségi lét, a vidéki kisváros veszendő világának, múltjának, történelmének, archív valóságának írója, mint mestere. A fölbomló régi világ jegyzője.

Ami az amerikai filmet és kisvárosi popkultúrát illeti, erről nem tudok mit mondani, mert nem ismerem mélységében; az valóságosan is egy másik földrész a számomra.

▼ **Az Édes Anna cselekménye Budán történik, de a regény mégis mintha Szabadkán játszódna...**

✔ Igen. Még az *Édes Anna* krisztinavárosi polgárvilágában is lépten-nyomon a vidéki élet bensőséges kulisszáira ismerhetünk, akárcsak a Víz-ház mikroklímájában. Mint fentebb jeleztem már: árulkodók az *Esti Kornél*-történetek is: az írói alteregó utazásai során olyan tapasztalatokra tesz szert, amelyek nem mindig támasztják alá a magyar vidéki élet alacsonyrendűségét. Figyelemre méltó tény ez azért is, mert Kosztolányinak nem kisebb a része Krúdynál a metropolisszá fölserdült Budapest irodalmi kultuszának létrehozásában; ez nála főleg a hírlapi tárcákban mutatkozik meg. Ezeket a ragyogó miniatűröket én korántsem érzem csupán az életmű melléktermékének.

Krúdy a nagyvárosi életet, szokásrendjét kevésbé látja különbnek a vidékénél, ez azonban – is-teni szétszórtságában is igen nagy tehetség lévén – nem gátolja abban, hogy apokaliptikus látomás-sá fesse a rohamos kapitalizálódás következményeitől korán fuldokló magyar fővárost a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* című gigantikus költői torzójában, igaz, már a világháború után.

▼ **Ha már az Édes Anna: Krisztinaváros, Kosztolányi, Buda. Önként adódik a kérdés, hogy vajon Buda minek a „vidéke” ?**

✔ Személyeké, irodalmi személyeké: Nemes Nagy Ágnes a krisztinavárosi templommal, Kosztolányi a Logodi utcával, Babits az Attila úttal, a Vérmezővel, Márai a Mikó utca hét gesztenyefájával, és Ottlikkal, a Horváth-kerttel. A sor folytatható lenne például Szabó Dezső Philadelphia kávéházával és az isteni Tandori Lánchíd utcájával, részvétet csillagmagasságba emelő tabáni verébtemetőjével. Vagyis Buda a hazaszeretet egyfajta nemesített megtestesülése a szememben.

De van valaki, akiről sohasem szabad megfeledkezünk, és most átlépünk a Dunán: a budapesti tájélményt a legmagasabb nivóra emelő Mándy Ivánról. Könnyű belátni, hogy Mándy írói munkássága teljes egészében Budapesthez kapcsolódik, írásainak többsége a húszas–harmincas években kapitalista nagyvárossá növvő, majd az ötvenes–hatvanas évek komorságát őrző főváros kulturális emlékezete köré szerveződik; ebben a vonatkozásban nincs párja irodalmunkban. Abban viszont igen, hogy kikhez kapcsolódik ezáltal. A budapesti irodalomnak ahhoz a nagy szólamához, amely korai állomásain megjelenik Molnár Ferenc *A Pál utcai fiújka*, Krúdy többszoros regénye és elbeszélése, egyebek között *A vörös postakocsi*, *a Hét bagoly* és *Az utolsó szivar az Arabs szürkénél*, ám a legtöbb ismeretlen terület, a nagyváros mítoszainak és folklórájának föl kutatását mégis talán neki köszönhetjük, akinek egy vallomása szerint már Soroksár határában honvágya volt. Mándy életművében az a megragadó, hogy a szülőföldje, Budapest iránti érzékenysége sohasem csökkent, és a külvárosban, az Árusok terén, a Józsefváros omló falú, foszlott kapualjainak – csak vele észrevett – költészetében képződött meg Budapest kulturális emlékezete. Ez a város iránti hűség saját művészetének is a tradíciója, szinte költőien formált álma pedig Budapestről nem holmi (általa is ellenszenvvel viselt) „gennyes költői” próza, hanem a periféria költészete, ahogy hétszáz kilométerrel északnyugatra egy világnagyságé, Bohumil Hrabalé volt és maradt. A lepasszoltak, az esendők, az elesettek, a kültelkek pocsolóit kerülő, látszólag céltalanul csámborgók galériája: tárgyak és források, hommage-ok a Mándy-részvétvilágban. Mándy azt mondja, hogy a grund is haza, meg lehet érte halni. Ez a hazaszeretet legszebb megnyilvánulásai közé tartozik a magyar irodalomban.

▼ **Italo Calvino Láthatatlan városok-jában a számtalan várost bemutató Marco Polo bevallja, hogy tulajdonképpen ő mindvégig egyetlen városról, Velencéről mesélt. Melyik a te Velencéd, Lajos?**

✔ Kanizsa, a hatvanas évek városa. A múlt magának követeli az emlékezést. Írói eszmélkedésem óta keresem, hogy gyermekkorom és szülővárosom ködbe vesző múltjának bemutatásához megtaláljam a kulcsot, zárba illeszem, de sejtem, hogy azt a kulcsot halálomig keresni fogom. Annyit azonban elértem, hogy a múlt már nem veri vissza a közeledésemet; naponta odanyúlok a képzeletbeli falóra számlapjához, és összecsíptetem a mutatóit. A megállított idő mágiáját nemcsak a diplomaták használják előszeretettel, hanem az írók is, mert ez az elbeszélés egyik metaforája. Én

azért állítom meg az óra mutatóit, hogy egyetlen részletet se hagyjak elveszni abból a régmúlt világból. Az idő fogyása kötelességgé teszi az utazást a saját életünk mélyére; olvastam róla, hogy sok írástudó esett már bele ebbe a maga ásta csapdába.

Sokszor teszem föl a kérdést, hogy vajon éden volt-e a saját gyermekkorom. A gyermekkor elégitikus víziója foglalkoztat. Egyszer régen, húsz éve is elmúlt, hogy írtam a kertünkben maradt betemetetlen bombatölcsérről: háborús seb, rossz emlék. A medrében vadszeder futott, mélyén szeméthalom, aljnövényzete hömpölygő rozsda, bogáncs. Ezt tartogatta a gyermekkor cseresznyefák, diófák alatt, katonák teteme fölött – ma már belátom, nem volt az éden, de az éden ígérete marad mindhalálíg.

**NÉMETH GÉZA, Alkony (Képek feltételes módban), 2015, akril, vászon, 100x100 cm
(REARTE Galéria tulajdona, Bécs)**

